

ків – безіменних мандрівних дяків-пиворізів, в удосконаленому вигляді скерував рідне письменство на широке поле світової літератури, у пантеон безсмертя. Уперше роль Котляревського тлумачиться як реформаторська: він увів Україну «в коло культурних націй і тому посів в Україні таке місце, як Данте в Італії, а Пушкін у Росії».

Про полтавські вчористості 1903 р. Д. Дорошенко писав: «Частина учасників <...> сфотографувалася тоді в Полтаві на одній спільній групі <...>. Кого тільки ми не бачимо на ній! Це справжній український іконостас: ось в центрі сидить старенька Ганна Барвінок (Олександра Кулішева), коло неї Олена Пчілка, а там далі – професор Студинський, Михайло Старицький, Міхновський, Чикаленко, Леся Українка, Хоткевич, Коцюбинський, Стефаник, Самійленко, Аркас, Леонтович, Стешенко, Єфремов, Микола Левитський, Шраг і цілий ряд старших та молодших діячів. Де б можна їх усіх вкупі побачити?»

На приміщенні нинішнього кінотеатру «Колос» у Полтаві, де відбувалися ці урочистості, є меморіальна дошка з іменами присутніх тоді корифеїв української культури, але І. М. Стешенка – одного з активних учасників заходів – на ній не згадано. Таким лютом ворогом для радянських можновладців він був.

Природа наділила І. М. Стешенка багатьма талантами, зокрема поетичним. Його майстерні вірші легко

лягали на музику – їх знав і співав революційний Київ весною 1917 р. У Центральній Раді Стешенко очолював Генеральний секретаріат у справах освіти й за короткий час устиг зробити чимало. Його радикалізм на освітньому терені лякав інколи навіть друзів, від яких політик отримав імення «Іван-воїн». Саме за це національне реформаторство Стешенка підступно вбили більшовики в Полтаві в ніч із 29-го на 30 липня 1918 р.

Як же Україна шанує пам'ять свого видатного сина, котрий поклав життя на вівтар української освіти? Сьогодні є лиш одна меморіальна дошка на сільській школі у Великих Будищах, де читав Стешенко лекції з українізації для вчителів 1918 р. Проте з'явилася це дошка не з ініціативи української влади...

Якось я запитав ректора Полтавського педагогічного університету Миколу Степаненка, що зробив для української освіти Володимир Короленко, ім'я якого носить цей навчальний заклад? А майже нічого! Звичайно, він видатний гуманіст, цікавий письменник-соціал-демократ... Але кому, як не Полтаві, першою слід гідно увіковічити пам'ять Івана Стешенка, перейменувавши на його честь цю вищу школу вчителів?! Шкода, що так не думають полтавські владні очільники, бо, як сказав колись мені один такий «український патріот», «Стешенко – это не наш герой». Та я переконаний: настане час – і все зміниться.

Марина Федорова, Надія Влезько

ЕНЕЇДА» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО – 220 РОКІВ (ОГЛЯД ВИДАНЬ ПОЕМИ З ФОНДУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОУНБ ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО)

*...Кував коваль... Од світу і до світу.
Йї сміялось слово – громом весняним.
Та ж викував із слова – «Енеїду»! –
Отой коваль із серцем осяйним.
То пам'ятник живий козацькій славі:
Від батька Котляревського пливе
Веселий грім козацької держави...
Імперії усі переживе!*

В. Тарасенко

Восени 1798 р. з Петербурга почала свій славний шлях перша пам'ятка української класичної літератури – «Енеїда» видатного полтавця Івана Петровича Котляревського [10, с. 178]. Нам добре відомо, що свою літературну діяльність І. П. Котляревський розпочав у надто складний для України час. Це була

епоха, коли історичні обставини поставили під питання майбутнє української мови й усїєї української культури. У 70-х рр. XVIII ст. було зруйновано Запорозьку Січ, ліквідовано українське військо... «Доборолась Україна до самого краю...» – можна сказати про ті часи словами Т. Г. Шевченка. Здавалося, що не

буде порятунку. «Коли раптом веселий зневажливий сміх серед мертвої тиші почувся... То сміявся Іван Котляревський. І під гомін того зневажливого сміху померла стара Україна, з її повною дезорганізацією по всіх сферах життя, і народилася нова, повна надій на кращу будущину, свіжа й молода, як сама молодість», – читаємо у видатного вченого Сергія Олександровича Єфремова [4, с. 122].

Незважаючи на свій поважний вік, поема не перестає дивувати сучасного читача. «Енеїда» – книга, яку ніколи не набридає перечитувати. Ще до офіційної публікації цей знаковий твір української літератури був вельми популярний у народі, поширювався в рукописах. Першим секрет її величезного успіху підмітив наш краєнин, український письменник і журналіст Орест Сомов, який тоді жив у Петербурзі. В огляді російської словесності за 1828 р. він зазначив, що з «усіх попередніх “Енеїд”, Язонів та Прозерпін навиворіт уціліла тільки малоросійська пародія “Енеїди” Котляревського, тому що автор умів приправити свою поему малоросійською сіллю і живо вивести в ній замість троянців, карфагенян і латинян земляків своїх малоросіян з їх домашнім побутом, звичками і приказками» [13, с. 13].

Котляревський написав «Енеїду» на сюжет одноїменної класичної поеми римського поета Вергілія та працював над книгою до кінця життя: «Я над малоросійської “Энеидой” 26 лет – баюшки баю» [12, с. 17], – писав у листі Миколі Гнідичу, підкресливши: вона є «плодом двадцятишестилетнего моего терпения и посильных трудов». Численні списки й видання «Енеїди», перейшовши через руки не одного покоління, тепер зберігаються у вітчизняних архівах та наукових бібліотеках.

Пропонуємо коротко ознайомитися з виданнями цього твору, які зберігаються на батьківщині поета, а саме в Полтавській обласній універсальній науковій бібліотеці імені І. П. Котляревського. Відразу зазначимо, що у фонді наукової книгозбірні відсутні прижиттєві видання поеми, але бібліотека зберігає перше повне видання «Енеїди» 1842 р., яка має назву «Виргилієва Энеида, на малоросійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ». Воно надруковане в Харківській університетській типографії видавцем О. А. Волохіновим, який за 2000 крб. викупив у І. Котляревського права на публікацію твору. Має 425 сторінок, хоч кожна частина поеми має свою пагінацію й самостійний шмуцтитул. До книжки додано «Словник малоросійських слів, які є в “Енеїді”, в російському перекладі» [11, с. 12]. До того, як потрапити до нашої бібліотеки, книга була у приватних колекціях, що засвідчує кругла печатка з ініціалами Н. Е. И. на титульній сторінці та шрифтовий екслібрис, штампель фіолетового кольору, без рамки з текстом «Ф. Г.» (вензель) на першій і останній сторінці

книги. 1979 р. – до 210-ї річниці від дня народження І. П. Котляревського – у видавництві «Дніпро» побачило світ факсимільне видання «Виргилієва “Енеїда”...» 1842 р.

Наступний раритет – перше видання «Енеїди», 1898 р. передруковане у Львові в столітню річницю поеми. 1908 р. ювілей «Енеїди» широко відзначався; йому були присвячені поезії Лесі Українки, М. Старицького, статті І. Карпенко-Карого, І. Франка [6, с. 37]. Книга надрукована «коштом і заходом» Наукового товариства імені Шевченка в його ж друкарні. Передмову до неї написав М. Грушевський [8, с. 20]. На примірнику розміщена мало розбірлива печатка «з бібліотеки <...> в Перемишлі, рішена заг. зборів 31.12.1912». Переглянувши книгу, отримуємо враження, нібито хтось мав бажання вивезти її чи продати, бо на сторінках, де містилися бібліотечні штампи, наявні сліди їхнього знищення. Але книга збереглася в гарному стані, її корінець і кути обтягнуті тканиною. Видання передав до бібліотеки редактор та упорядник книг Володимир Піліпович (Пилюпович) із Перемишля (Польща) у листопаді 1994 р.

Чималий науковий інтерес становить текст перших трьох частин «Енеїди», надрукований нашим земляком, одним з основоположників українського мовознавства, літературознавцем, громадським діячем, головним дослідником творчості Котляревського Павлом Житецьким із рукописного списку 1799 р. – «Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка». Житецький першим показав значення «Енеїди» Котляревського для формування нової української літературної мови: поет «угадаль моментъ, когда сознана была потребность в независимомъ поэтическомъ словѣ. Такова была логика самой жизни или же то, что называютъ въ наше время эволюціей явленій ея, поэтому мы смотрим на Энеиду Котляревскаго, как на синтезь всего пережитаго, но синтезь творческій, въ которомъ положено было начало новаго рода литературныхъ явленій, невозможныхъ в XVIII вѣке» [5, с. 130]. Книга надрукована в Києві в типографії Імператорського університету Св. Володимира 1900 р. На її титульному листі напис: «Посвящается г. Полтаве, родине Ивана Петровича Котляревскаго».

1936 р. «Енеїда» ввійшла до шкільної програми. Полтавська книгозбірня має тогорічні видання – «Вибрані твори» в одному томі та «Виргилієву Енеїду». «Вибрані твори» потрапили до нас із Національної бібліотеки Вірменії, що до 1990 р. носила ім'я Олександра Мяснікяна – радянського політичного діяча. Про це свідчить штампель на титулі книги. І на титульній сторінці «Виргилієвої Енеїди» збереглися штампелі, за якими можна простежити «шлях» книги. Спочатку вона знаходилася в Київській обласній бібліотеці для

дітей та юнацтва імені 15-річчя ВЛКСМ, була в пересувному фонді, а після 1966 р. опинилася в нас. На штампі значиться «Полтавська обласна державна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського» (саме таку назву отримала бібліотека 1966 р.). В обох книгах були надруковані вступні статті вченого-шевченкознавця Михайла Михайловича Новицького (1892–1964). На щастя, у першому виданні вступна стаття збереглася. А ось у другому – ні. 1937 р. М. Новицького, як і багатьох представників української інтелігенції, заарештували, звинувативши в контрреволюційних діях проти радянської влади. Тому не дивно, що вступну статтю було безжально знищено, а прізвище на титульній сторінці й у змісті замальовано чорнилом... Принагідно зазначимо, що два такі примірники (з вирваною вступною статтею М. Новицького) зберігаються у фонді бібліотеки імені М. А. Жовтюрюха ПНПУ імені В. Г. Короленка [14, с. 9].

Ще два видання І. Котляревського – «Твори» (К., 1930) та «Збірка творів» (К., 1948) зазнали втрат від специфічного «книжкового геноциду», як назвав книгознавець С. Білокінь сумнозвісну практику «спецхронів» для проскрибованої літератури.

Перша книга вийшла в державному видавництві України в серії «Бібліотека української класики» за редакцією та примітками академіка ВУАН С. О. Єфремова. Сергій Єфремов – неперевершений майстер такого своєрідного літературознавчого жанру, як передмова до вибраного, повного чи академічного видання певного письменника. 1930 р. він був репресований за сфабрикованим радянською владою процесом Спілки визволення України (СВУ). Тому стаття «антирадянського діяча» з книги творів Котляревського була вирізана й відправлена на «спецзбереження». Єфремов підлягав «спецзберіганню» впродовж довгих десятиліть...

Передмову до другого видання написав Ілля Стебун (1911–2005) (справжнє прізвище Кацнельсон), який потрапив у число т. зв. «безрідних космополітів» із початком сталінської антиєврейської кампанії, яка повела за собою черговий тур гонінь на представників української інтелігенції. Викритих космополітів звільняли з роботи, засуджували, висилали у віддалені райони СРСР. Поняття космополіта поступово перетворювалося на синонім слова «єврей». «А в 49-м почалась кампанія по боротьбі з космополітизмом. На Україні я був головним – з расшифровкой в скобках моей фамилии, чтобы было ясно, что жидовская морда... Это было ужасно», – скаже Ілля Ісакович в одному з інтерв'ю. Отож у «Збірці творів» 1948 р. текст передмови було вирвано, а в змісті прізвище її автора замальоване синім чорнилом, щоб ніхто не зміг його прочитати. Зауважимо, що в нашій книгозбірні є дві книги І. І. Стебуна, присвячені Іванові Котляревському, – 1938 та 1941 р. видання.

Збереглася у фонді наукової бібліотеки «Енеїда» часів Другої світової війни – 1944 р., яка давно стала бібліографічною рідкістю, адже була надрукована в Українському Державному Видавництві накладом усього 7 тис. примірників.

Серед видань української класики, що з'явилися на початку 20-х років ХХ ст. поза межами України, зокрема в Німеччині, одне з чільних місць посідає берлінська «Енеїда» зі вступом Богдана Лепкого й ілюстраціями Адальберта Штірена. Берлінські видання творів Котляревського з'явилися як наслідок студій Б. Лепкого над історією української літератури, пов'язаних із викладацькою діяльністю вченого в Ягеллонському університеті у Кракові, його прагненням заповнити прогалини в публікації класичної спадщини [9, с. 28]. На жаль, у фонді Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського видання «Енеїди» 1922 року немає. Але є його репринт, що з'явився у Рівному 1998 р. обмеженим накладом і став одним із подарункових видань в Україні. Має книгозбірня й фотодрук видання, який вийшов 1976 р. в родинному видавництві Чарторийських у Нью-Йорку. Ця книга надійшла до бібліотеки від Канадського Товариства Приятелів України. У вступному слові до неї високо оцінено набуток Котляревського й зазначено: «З огляду на це, що під сучасну пору в нас читачів чимраз менше, ми рішили видавати обмежену кількість книжок, головню такі, що їх вартість не з'їдає зуб часу, й оставити для майбутніх поколінь, як свідцтво нашої скромної праці та матеріального вкладу в скарбницю духовної культури...» [14, с. 10].

Є у фонді бібліотеки й рідкісне діаспорне видання – «Енеїда» українського кооперативного видавництва «ЗАГРАВА». Засновник його – М. Дроздовський. Існувало це видавництво в таборах для переміщених осіб у Німеччині. На книзі – дарчий напис: «Вам, дорогі полтавчани. Акад. проф. д-р Дарина Блохин 25.10.10». Пані Дарина – президентка Німецько-українського наукового об'єднання імені Юрія Бойка-Блохина (Мюнхен). 2010 р. вона відвідала Полтаву й нашу бібліотеку й подарувала рідкісні книги.

Збереглися й переклади «Енеїди» російською мовою: І. Бражніна 1955 р., В. А. Потапової 1964 р. (передмову до неї написав академік О. І. Білецький, редактор книги академік М. Т. Рильський), а також видання 1986 р. в перекладі Д. Андреева.

За часів незалежної України «Енеїда» побачила світ у різних видавництвах 1993, 1994, 2000, 2004, 2005–2008 та 2012 рр. Маємо також місцеві полтавські видання 2003 та 2011 рр.

Окремої уваги заслуговує історія ілюстрування «Енеїди». Серед художників, які бралися за цю справу, дуже багато талановитих і знаменитих – Василь Корнієнко (один із перших і один із кращих ілюстраторів поеми), Григорій Нарбут (виконав лише одну ілюстрацію 1919 р.), Порфирій Мартинович,

Валентин Гордійчук, Михайло Дерегус, Іван Їжакевич і найбільш відомий Анатолій Базилевич.

Творчий шлях Порфирія Денисовича Мартиновича розпочався з ілюстрацій до 1 та 2 частин «Енеїди». В 1873–1874 рр. художник створив 13 графічних малюнків олівцем. Зусиллями Сластіона ці роботи були зібрані разом. Саме вони ввійшли до першого ілюстрованого видання «Енеїди», виданого 1912 р. у друкарні Гросмана в Києві (на жаль, воно відсутнє у фондах нашої бібліотеки). За словами Сластіона, Мартинович не користувався послугами натурщиків-професіоналів і ніколи не просив позувати товаришів. Вибравши якусь сцену, він перерисовував її кілька разів якомога виразніше, змінюючи голоси персонажів. Тоді вдавав із себе по черзі кожного з них, робив усілякі рухи, ставав у різні пози і з відповідним виразом проказував те, що повинен був говорити герой твору. Розвинена уява, фантазія та справжній артистичний дар перевтілення допомагали митцеві легко обходитися без натурщиків. Іван Котляревський перетворив троянців на запорожців – рядових козаків і старшину. Порфирій Мартинович утілює образи Котляревського у вигляді їхніх прямих нащадків: типових полтавських козаків і селян. В ілюстраціях Мартиновича до «Енеїди» відчутно впевнену руку майстра, велику обізнаність в історично-побутових реаліях, глибоке знання тексту поеми, відчуття духу козаччини й доби гетьманства, що дало змогу безпомилково відчутти стиль і аромат епохи. Уперше всі 13 малюнків до «Енеїди» демонструвалися 1903 р. в день відкриття пам'ятника Іванові Котляревському. У фонді нашої бібліотеки є справжній скарб – ці роботи Мартиновича, надруковані в Полтаві 1903 р. у видавництві Полтавської міської думи. На обкладинці напис – «Малюнки художника П. Д. Мартиновича до Енеїди Котляревського. 30 серпня року 1903», а на титулі надруковано: «По желанію художника П. Д. Мартиновича, надпись на обложкѣ слѣдуетъ читать: Рысунки до Энеиды Котляревскаго Порфирія Мартиновича». На обкладинці є власницький напис – «Елизаветы Старицкой, 1903». Можливо, це автограф доньки предводителя миргородського дворянства Олександра Дмитровича Старицького – Єлизавети (Лілі) Старицької.

Георгій Нарбут – художник-графік – виконав лише одну ілюстрацію до поеми під назвою «Еней зі своїм військом». Київське видавництво «Друкар» планувало 1919 р. виготовити велике подарункове видання – повне зібрання творів І. Котляревського в одному томі з 12 ілюстраціями з нагоди 150-річчя від дня народження письменника. Але історичні події тоді завадили втілити план у життя.

150-річчя першого виходу у світ «Енеїди» Держлітвида України відзначив новим виданням (1948) – книгою великого формату у твердій палітурці із заставками й кольоровими ілюстраціями. Іван Їжакевич разом із молодим художником Федором Коновалюком береться до ілюстрування поеми. Графічні заставки, віньетки та шмуцтитули Їжакевича до книги, які 85-річний худож-

ник створював у період Другої світової війни, стали його лебединою піснею. У них митець утверджував бароковий погляд на природу персонажів і подій бурлескної поеми. Живописні вставки Коновалюка, створені як аналог до історичних картин XIX ст., доповнювали проект яскравою (і дещо мілкуватою) парадністю [7, с. 26]. Відомий мистецтвознавець В. М. Ханко зазначає, що в ілюстраціях «правдоподібно змальовані жанрові сцени, особливо соціальні, в зображенні пекла подані сатиричні характеристики персонажів. Проте у них слабо виявлена українська дійсність...» [15, с. 50]. Цікаво, що І. Їжакевич із нагоди відкриття Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського (із першим директором якого товаришував і листувався до останніх своїх днів) написав полотно «На переправі», на якому ожили події, що мали місце під час російсько-турецької війни 1806 р., і де головним персонажем постав видатний український письменник. В 1950-х рр. художник подарував музеєві І. П. Котляревського значну кількість авторських малюнків до «Енеїди», дев'ять із яких виконані в техніці олійного живопису [2, с. 20].

1965 р. в київському видавництві «Молодь» вийшла книга «Іван Котляревський. Твори». Ілюстрації до неї зробив А. Базилевич. Це були невеликі рисунки й заставки, зовсім не схожі на ті, що будуть у виданні 1968 р.

До 170-річного ювілею поеми (1968) побачила світ проілюстрована А. Базилевичем «Енеїда», яка стала класичним колекційним виданням. За словами художника, він почав працювати над твором 1959 р. Тоді вперше прочитав поему й розпочав роботу над ілюстраціями [3, с. 29].

У сімейній колекції Базилевича збереглася улюблена полтавська керамічна посудина – круторогий баранець із Опішні, з якого художник змальовував прикрасу для носа й галюна галер, а також ця посудина стоїть біля ложа Зевса, поряд із кошиком, наповненим фруктами, і, відкривши рота, здається, зачудовано дивиться на оголену Юнону [3, с. 80]. У «райських сценах» Базилевич показував тих, із ким приятелював, кому симпатизував, – художників і мистецтвознавців. Образ Зевса й Нептуна малював із Павла Кардашевського, колишнього метробудівця.

До речі, поема, ілюстрована саме цим художником, перевидавалася кілька десятків разів. Так, у фонді нашої бібліотеки, крім названого вище, є видання 1986, 1994, 2003, 2005, 2012 рр. В 1971 р. видавництво «Мистецтво» надрукувало комплект із 12-ти листівок з ілюстраціями А. Базилевича. На кожній листівці – цитата з поеми Івана Котляревського [3, с. 32]. Цей комплект бібліотека отримала від краєзнавця й літературознавця Петра Ротача.

1991 р. видавництво «Радянська Україна» випустило настінний перекидний календар «Іван Котляревський. Енеїда» на 1991 рік. Його художнє оформлення зробив Всеволод Лисецький, використавши класичні

сюжети ілюстрацій Базилевича до видання 1968 р. Кожен місяць супроводжувався одним кольоровим малюнком і строфою з «Енеїди» [3, с. 34]. На жаль, у нашій бібліотеці цього видання немає.

До 200-річчя від дня народження І. Котляревського у видавництві «Дніпро» вийшло друком ювілейне подарункове видання «Енеїди» (1969). Книжка ілюстрована видатним художником-графіком Олександром Данченком. Цього митця-шістдесятника не задовольнили ілюстрації до «Енеїди» А. Базилевича, оскільки поему він не сприймав лише як гумористичний твір, а насамперед епічний, іноді навіть трагічний. Тому зображував Енея як національного героя, а «Енеїду» бачив пам'ятником Україні, її героїчному козацькому минулому, колоритному побуту й соковитому гумору. Гравюри О. Данченка до «Енеїди» – це ілюстрації до епосу [7, с. 104]. Спочатку ілюстрації були створені у великому розмірі з розрахунку на подарункове видання альбомного формату. Однак видавництво обрало скромний варіант. Тому книжка сприймалася як екзотичний раритет кишенькового формату [3, с. 32]. Її палітурна кришка обтягнута чорною тканиною, по центру золотим тисненням зроблено напис «Енеїда» й зображено козака. Книга має лясе, а на корінці напис «Іван Котляревський. Енеїда».

2019 р. стараннями полтавського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка і його очільника М. Г. Кульчинського у видавництві «Рік» вийшла «Енеїда» за взірцем берлінського видання 1922 р. та видання 1970 р. Презентація її відбулася у травні 2019 р. в рамках другої книжкової виставки-ярмарку «ПОШУК» у Полтавській ОУНБ імені І. П. Котляревського. Тож завдяки Миколі Георгійовичу наша бібліотека поповнилася ще одним виданням «Енеїди».

Отже, зазначимо, що на кожному історичному зламі в Україні знаходилися люди, які ставали на захист духовних цінностей народу. Так з'явився мандрівний філософ Григорій Сковорода. Як естафету, його щирю любов до простого люду, ідеї гуманізму й демократизму продовжив Іван Котляревський. А його безсмертна поема «Енеїда» заклала підвалини красного письменства розмовною українською мовою – саме тією мовою, якою спілкувалася і яку розуміла абсолютна більшість жителів України. Недарма письменник Вадим Пассек далекого від нас 1841 р. констатував, що «Енеїду» із захватом читали всі, «від грамотного селянина до багатого пана».

Література

1. Белічко Ю. Ілюстратори «Енеїди» І. Котляревського : до 165-річчя першого видання «Енеїди» / Ю. Белічко // Дніпро. – 1963. – № 11. – С. 113–119. : іл.

2. Голубнича М. До ювілею Івана Котляревського. Експонат місяця: «Енеїда» Івана Іжакевича / М. Голубнича // Полтавський вісник. – 2019. – 31 січ. – С. 20.

3. Енеїда Базилевича. Історія створення ілюстрацій і макета книги до поеми Івана Котляревського / упоряд. П. Гудімов, Д. Клочко. – [Б. м.] : Артбук, 2017. – 192 с. : іл.

4. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті / Сергій Єфремов. – К. : Дніпро, 1993. – 351 с. : портр. – (Українська літературна думка).

5. Житецький П. Г. Енеїда Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII століття / П. Житецький. – К. : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – 120 с.

6. Крижанівська Т. Батько нової української літератури: до 240 річниці від дня народження Івана Котляревського / Т. Крижанівська // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 10. – С. 36–37.

7. Ламонова О. В. Дві «Енеїди» [порівняння ілюстративних циклів А. Базилевича і О. Данченка] / О. В. Ламонова // Образотворче мистецтво. – 2011. – № 1. – С. 100–104.

8. Мороз М. О. Іван Котляревський : бібліографічний покажчик. 1798–1968 / М. О. Мороз. – К. : Наук. думка, 1969. – 290 с. : портр.

9. Погребенник Ф. Берлінські видання творів Івана Котляревського, споряджені Богданом Лепким / Ф. Погребенник // Слово і Час. – 2000. – № 10. – С. 28–30.

10. Ротач А. З історії ювілеїв «Енеїди» І. П. Котляревського / А. Ротач // Рідний край. – 2014. – № 1. – С. 178–184. : фот.

11. Ротач П. П. І слово, і доля, і пам'ять... : статті, дослідження, спогади / П. П. Ротач. – Полтава : Верстка, 2000. – 472 с.

12. Стебун І. І. П. Котляревський : критично-біографічний нарис / І. І. Стебун. – К. : Держлітвидав, 1941. – С. 17.

13. Стороха Є. Наш Котляревський / Є. В. Стороха // Великий полтавець Іван Петрович Котляревський : біобібліограф. покажчик / Управління культури Полтавськ. облдержадм., Полтавськ. обл. універс. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського ; уклад. О. М. Войцехівська [та ін.] ; ред. : О. І. Щербініна, К. М. Щира. – Полтава : АСМІ, 2015. – С. 13.

14. Федорова М. А. «Енеїди» І. П. Котляревського – 220 років (огляд видань поеми з фонду Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського) / М. А. Федорова // Полтавщина – земля моя свята : збірник кращих матеріалів IX обл. краєзнавч. конф. учнівської молоді / Деп-т осв. і наук. Полтавськ. обл. держ. адм., Полтавськ. обл. центр туризму і краєзнав. учн. молоді. – Полтава : Техсервіс, 2018. – С. 7–11.

15. Ханко В. Графічні інтерпретації «Енеїди» (до 200-ліття першодруку) / В. Ханко // Образотворче мистецтво. – 1998. – № 2. – С. 46–51.